

Махмурова-Дишлюк Олена Петрівна, кандидат юридичних наук, докторант Науково-дослідного інституту публічного права
ORCID ID: 0000-0002-0969-8797

ДОСВІД ГРУЗІЇ ЩОДО АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ВІЙН ТА ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ

EXPERIENCE OF GEORGIA REGARDING ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURING THE RIGHTS, FREEDOMS AND LEGAL INTERESTS OF CITIZENS IN THE CONDITIONS OF WARS AND MILITARY CONFLICTS

Анотація. У статті розкрито позитивний досвід Грузії щодо адміністративно-правового забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян в умовах війн та воєнних конфліктів. Актуалізовано, що Грузія має повчальний для України успішний досвід законодавчого та адміністративно-правового регулювання захисту прав на житло переміщених осіб. Законодавчі положення, розпорядча та виконавча діяльність грузинських адміністративних органів спрямовані на надання належного житла тимчасово переміщеним особам та їхній інтеграції у суспільство. Державна стратегія щодо внутрішньо переміщених осіб та План заходів щодо їх реалізації ухвалені урядом у 2007 р. та 2008 р. після російської агресії. Ці документи базуються на пріоритетах, визначених ООН та Світовим банком, а також на результативному аналізі потреб внутрішньо переміщених осіб. Згідно із законодавством Грузії, переселенцям надається житло на тривалий строк, і вони не підлягають виселенню з житлових приміщень, які не належать їм на праві власності. Окрім того, визначено, що житлова територія, що перебуває у правовому володінні переміщеної особи, має бути безпечною, здоровою та санітарно придатною. Компетентні адміністративні органи мають гарантувати, що кожна внутрішньо переміщена особа має належне житло, а саме проживання в безпечних умовах. Із метою поліпшення умов проживання переселенців виділяються значні державні та донорські кошти, що забезпечує реконструкцію існуючих приміщень, переселення власників у власні побудовані за публічні кошти будинки та стимулювання їх переселення у регіони Грузії, що розвиваються. Для виконання цих проєктів були використані як державні фінанси, так і кошти місцевих фондів розвитку, а також підтримка міжнародних гуманітарних агентств та програм Європейського Союзу. Заходи спрямовані на стабілізацію та інтеграцію переміщеного населення та служать як приклад ефективного вирішення проблем, пов'язаних із захистом прав на житло в умовах конфлікту та переміщень.

Ключові слова: адміністративний орган, вирішення проблем, гарантії, ефективність, житло, законодавство, інтеграція, права на житло, розпорядча та виконавча діяльність, стабілізація, тимчасово переміщені особи.

Abstract. The article reveals the positive experience of Georgia regarding the administrative and legal support of the rights, freedoms, and legitimate interests of citizens in conditions of wars and military conflicts. It is highlighted that Georgia has an instructive and successful experience for Ukraine in the legislative and administrative-legal regulation of the protection of the housing

rights of displaced persons. Legislative provisions, regulatory and executive activities of Georgian administrative bodies are aimed at providing adequate housing for temporarily displaced persons and their integration into society. The state strategy regarding internally displaced persons and the Action Plan for its implementation were last adopted by the government in 2007 and updated in 2008 following the Russian aggression. These documents are based on the priorities set by the UN and the World Bank, as well as on an effective analysis of the needs of internally displaced persons. According to Georgian legislation, displaced persons are provided with long-term housing and are not subject to eviction from residential premises that do not belong to them by right of ownership. Furthermore, it is specified that the housing area legally occupied by a displaced person must be safe, healthy, and sanitary. Competent administrative bodies must ensure that every internally displaced person has adequate housing, i.e., living in safe conditions. Significant state and donor funds are allocated to improve the living conditions of displaced persons. This ensures the reconstruction of existing premises, resettlement of owners into their newly built houses funded by public money, and stimulation of their relocation to developing regions of Georgia. For the implementation of these projects, both state finances and local development funds were used, along with support from international humanitarian agencies and European Union programs. The measures are aimed at stabilizing and integrating the displaced population and serve as an example of effectively addressing issues related to the protection of housing rights in the context of conflict and displacement.

Key words: administrative body, effectiveness, guarantees, housing rights, housing, integration, legislation, problem solving, regulatory and executive activities, stabilization, temporarily displaced persons.

Актуальність для України позитивного досвіду адміністративно-правового забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян в умовах війн та воєнних конфліктів на прикладі Грузії є нині надзвичайно важливою. На жаль, грузинський народ має вагомий досвід у цій сфері, який, зокрема, може стати в нагоді для українських державних структур у вирішенні проблем внутрішньо переміщених осіб, котрі постраждали внаслідок військових конфліктів та агресії. Державні стратегії, плани заходів та законодавчі ініціативи, що впроваджувалися у Грузії, демонструють ефективність комплексного підходу до захисту житлових прав переміщених осіб, забезпечення їхньої безпеки, здоров'я та інтеграції в суспільство.

Для України, яка зараз стикається з викликами, пов'язаними з повномасштабною російською військовою агресією, важливим є впровадження подібних підходів. Це включає активну участь держави у створенні та реалізації програм, спрямованих на надання довгострокового житла, забезпечення належних умов життя та інтеграції переміщених осіб. Залучення міжнародного фінансування та співпраці також є ключовим аспектом, що може значно підвищити ефективність реалізації цих програм.

На проблеми адміністративно-правового забезпечення прав свободи людини і громадянина в умовах війни звертали увагу вітчизняні та зарубіжні вчені: М. Алексійчук, Н. Армаш, В. Бібік, В. Біла, С. Бескоровайний, Ю. Бисага, Я. Букреєв, А. Вишневський, В. Галуцько, І. Глобенко, П. Діхтієвський, Т. Доцюк, Д. Дезіре Адіб, М. Доненко, О. Дострі, І. Дзюба. Я. Журавель, В. Колпаков,

Т. Короткий, М. Кравцова, О. Кузьменко, О. Куракін, С. Кучевська, М. Елран, В. Іванченко, О. Романова, В. Зьолка, О. Осауленко, С. Марущено, Д. Міл-Ман, А. Михайлов, І. Підберезних, О. Правоторова, Ю. Радковець, Є. Руденко, О. Савинець, Т. Сандерс, С. Сірій, О. Сікорський, Т. Тарахонич, М. Трудолюбов, Г. Шеффер, А. Хамдо, Г. Христова та ін.

Проте вони цю проблематику безпосередньо не аналізували, а зосереджували наукові пошуки на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах. Отже, науковий аналіз та адаптація позитивного досвіду Грузії щодо адміністративно-правового забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян в умовах війн та воєнних конфліктів можуть стати важливими кроками для України в удосконаленні своєї політики та практики у цій сфері.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу позитивного досвіду Грузії розкрити важливі для громадян України чинники адміністративно-правового забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян в умовах війн та воєнних конфліктів, які влаштувала на її території росія.

У Грузії унаслідок військових конфліктів починаючи з 90-х років ХХ ст. з метою вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб у довгостроковій, стійкій та адаптованій атмосфері було утверджено низку нормативно-правових актів. Серед них постановами уряду Грузії було затверджено Державну стратегію щодо внутрішньо переміщених осіб (постанова Уряду Грузії № 47 від 2 лютого 2007 р.). Постановою № 854 Уряду Грузії від 4 грудня 2008 р. внаслідок агресії російської федерації у серпні 2008 р. затверджено План заходів щодо реалізації державної стратегії щодо внутрішньо переміщених осіб на 2009–2012 рр., що базується на пріоритетних потребах, визначених за результатами спільного аналізу потреб ООН та Світового банку, а також щодо потреб, визначених під час широкомасштабних консультацій. План заходів затверджено Розпорядженням Уряду Грузії № 403 від 28 травня 2009 р. «Про затвердження Плану заходів щодо реалізації державної стратегії щодо внутрішньо переміщених осіб – внутрішньо переміщених осіб на 2009–2012 роки» [1].

За даними Міністерства внутрішньо переміщених осіб, розселення та біженців з окупованих територій Грузії, 277 403 особи зареєстровані як переселенці. Права ВПО та обов'язки держави щодо них значною мірою відображені в Законі Грузії «Про внутрішньо переміщених осіб з окупованих територій Грузії – внутрішньо переміщених осіб». Зазначеним Законом визначено підстави для надання та припинення статусу внутрішньо переміщених осіб та призупинення виплати допомоги внутрішньо переміщеним особам [2].

У Грузії зареєстровано 277 тис громадян як внутрішньо переміщених осіб унаслідок збройних конфліктів від початку 90-х років ХХ ст. та російсько-грузинської війни 2008 р. Відповідно, адміністративні органи мають вагомий досвід адміністративно-правового забезпечення прав і законних інтересів внутрішньо

переміщених осіб, які стали жертвами збройних конфліктів. Для вирішення проблем цієї категорії громадян парламент та уряд Грузії ухвалили низку нормативно-правових актів, серед них – Закон Грузії «Про внутрішньо переміщених осіб з окупованих територій Грузії – внутрішньо переміщених осіб», Державна стратегія щодо внутрішньо переміщених осіб та План заходів щодо їх реалізації, останні ухвалені урядом у 2007 р. та 2008 р. після російської агресії. Ці документи базуються на пріоритетах, визначених ООН та Світовим банком, а також на результативному аналізі потреб внутрішньо переміщених осіб.

Під час військової агресії росії проти Грузії, яка розширилися як за інтенсивністю, так і за географічним масштабом у 2008 р, неодноразово лунали міжнародні заклики до політичного вирішення конфлікту, щоб відновити ситуацію, яка панувала до 6 серпня 2008 р. Багато хто в Раді Безпеки підтримав ініціативи Франції, яка тоді головувала в Європейському Союзі, а також міжнародні посередницькі зусилля. 11 серпня 2008 р. Рада Безпеки ООН провела засідання у відповідь на запит Грузії. Тим часом президент Франції виступив посередником в укладенні угоди із шести пунктів, щоб послабити конфлікт між Росією та Грузією та припинити бойові дії. Після переговорів 12 серпня 2008 р. президент росії та президент Грузії М. Саакашвілі погодили план. Шість принципів угоди: відсутність застосування сили; остаточне припинення (всіх) бойових дій; вільний доступ до гуманітарної допомоги; виведення грузинських сил до місць постійної/звичайної дислокації; відведення російських збройних сил до лінії (ліній), що передувала початку бойових дій; відкриття міжнародних дискусій щодо тривалої безпеки для Абхазії та Південної Осетії (щодо модальностей безпеки та стабільності в Абхазії та Південній Осетії) [3].

Узгоджений текст був представлений міністрам закордонних справ ЄС на позачерговому засіданні Європейської Ради 1 серпня 2008 р. На той час Грузія стверджувала, що вже повністю дотримується угоди про припинення вогню, але росія продовжувала свою окупацію. Росія, зі свого боку, стверджувала, що виконує свої зобов'язання відповідно до угоди із шести пунктів, але не змогла вивести свої війська, доки Грузія не виконає свої зобов'язання, включаючи повернення грузинських військ у місця постійної дислокації. Проект резолюції із закликом до дотримання угоди був розповсюджений Францією та отримав підтримку більшості членів Ради Безпеки. Однак росія виступила проти виділення окремих елементів плану із шести пунктів (заклик до росії вивести війська), тому жодних дій щодо проекту прийнято не було. Росія так і не вивела свої війська, як було домовлено, і навіть просунулася далі в долину Ахалгорі після укладення угоди, тим самим установивши контроль над усією територією Абхазії та колишньої Південно-Осетинської Автономної області. Натомість 26 серпня росія визнала незалежність Абхазії та Південної Осетії у світлі, згідно

з російським наративом, сепаратистів із Південної Осетії та Абхазії. Відтоді російські війська були розміщені у цих регіонах [4].

Отже, після повномасштабної російської агресії в Грузію у 2008 р. міжнародна спільнота взяла на себе важливі заходи з метою припинення конфлікту, відновлення миру та захисту прав і законних інтересів громадян Грузії. Запит Грузії до Ради Безпеки ООН викликав проведення засідання 11 серпня 2008 р., під час якого президент Франції, що очолювала Європейський Союз, виступила як посередник у вирішенні конфлікту. У результаті цього посередництва було досягнуто угоду з шести пунктів, яка передбачала припинення вогню, виведення військ та відновлення гуманітарного доступу. Незважаючи на те що Грузія забезпечила повне дотримання угоди, росія продовжувала окупацію та відмовлялася вивести свої війська. Резолюція, що закликала до дотримання угоди, отримала підтримку більшості членів Ради Безпеки, але росія, як завжди, скористалася своїм правом вето і виступила проти звільнення окупованих територій Грузії. Після ухвалення рішень росія не тільки не виконала угоду, а й, розширивши свій контроль над територіями Абхазії та Південної Осетії, визнала їхню «незалежність», а її війська залишилися у цих регіонах, ускладнюючи ситуацію в регіоні.

Військові дії та тимчасова окупація росією значних територій Грузії призвели до того, що проблема переміщеного населення з окупованих територій є одним із найважливіших викликів для країни, над яким публічна влада активно працює протягом багатьох років.

Захист прав та законних інтересів тимчасово переміщеного є однією з важливих функцій служби правової допомоги. Служба правової допомоги Грузії надає безкоштовні юридичні консультації внутрішньо переміщеним особам щодо захисту їхніх прав. Вони можуть скористатися ними як особистими, так і телефонними/онлайн-консультаціями [5]. Вона надає безоплатні правові послуги щодо захисту прав, якщо: призначення адвоката вимагає неплатоспроможна внутрішньо переміщена особа, чії права визначено Законом «Про внутрішньо переміщених осіб з окупованих територій Грузії». Метою цього закону є створення правових механізмів, які: забезпечують захист прав переміщеної особи протягом періоду переміщення; сприяють інтеграції переміщеної особи за місцем її реєстрації; допомагають у вирішенні проблем внутрішньо переміщеним особам. Не допускається будь-яка дискримінація переміщених осіб у здійсненні їхніх прав і свобод на підставі того, що вони є внутрішньо переміщеними особами, а також за ознаками раси, кольору шкіри, мови, статі, віросповідання, політичних та інших переконань, національної, етнічної та соціальної приналежності, походження, майнового стану [6].

Переміщена особа – це громадянин Грузії або особа без громадянства зі статусом у Грузії, який був змушений залишити своє постійне місце проживання через загрозу окупації території іноземною державою, агресію, збройний

конфлікт, загальне насильство та/або масове порушення прав людини, життя, здоров'я чи свободи його чи члена його сім'ї та/або з огляду на викладене неможливо повернути його на постійне місце проживання. Із заявою про надання такого статусу особа звертається до Міністерства у справах внутрішньо переміщених осіб або до його територіального органу [7].

Отже, проблема переміщеного населення з окупованих територій Грузії є однією з важливих соціально-правових проблем, що виникла внаслідок військових дій та тимчасової окупації російськими силами значних територій країни. Ця ситуація стала викликом для грузинської влади, яка вживає активних заходів для захисту прав і законних інтересів тимчасово переміщених осіб. Служба правової допомоги Грузії відіграє ключову роль у цьому контексті, надаючи безкоштовні юридичні консультації внутрішньо переміщеним особам. Зокрема, ця служба допомагає вирішувати питання, пов'язані із захистом прав осіб, неплатоспроможних внутрішньо переміщених осіб, які можуть скористатися юридичними консультаціями особисто чи віддалено. Законодавство, зокрема Закон «Про внутрішньо переміщених осіб з окупованих територій Грузії», визначає підстави для надання статусу внутрішньо переміщених осіб та встановлює механізми захисту їхніх прав протягом періоду переміщення. Забороняється будь-яка дискримінація на підставі різних ознак, таких як раса, колір шкіри, мова, стать, віросповідання та ін. Особливий статус визнається тим, хто був змушений залишити своє постійне місце проживання через загрозу окупації, агресії, збройного конфлікту чи порушення прав людини. Заяви на отримання статусу внутрішньо переміщеної особи розглядаються Міністерством у справах внутрішньо переміщених осіб або його територіальними органами.

Наглядними для України є законодавчі положення, розпорядча та виконавча діяльність грузинських адміністративних органів щодо захисту прав на житло переміщеної особи, згідно з якими: надання переселенцю житла на тривалий строк, переселенець не підлягає виселенню з житлового приміщення, яке йому належить на праві власності; житловою територією, що перебуває у правовому володінні переміщеної особи та його сім'ї, є територія, куди переселена особа була вселена державою, факт якої був зафіксований у базі даних як компактний (організований) переміщений засіб розміщення, у якому міністерство відшкодовує витрати на адміністративні, побутові та комунальні (включаючи спожиту електроенергію) послуги відповідно до річного державного бюджету та який був державною чи приватною власністю. У будь-яких випадках компетентний адміністративний орган (міністерство) забезпечує, щоб кожна внутрішньо переміщена особа була забезпечена належним житлом; переселення переміщеної особи повинно здійснюватися в задовільних умовах із погляду безпеки, здоров'я та санітарії, а право на повагу до єдності сім'ї переміщеної особи має бути захищене. Виселення переселенця можливе лише за умови звернення власника до

Міністерства у справах внутрішньо переміщених осіб про зняття з реєстрації переселенця, зареєстрованого у належному йому житловому приміщенні [8].

Одним із прикладів є Постанова Уряду Грузії від 11 листопада 2011 р. № 2198 «Про заходи, які необхідно здійснити для покращення умов проживання переселенців». Міністерством у справах внутрішньо переміщених осіб, переселення та біженців з окупованих територій Грузії було виділено 50 тис ларі з асигнувань, виділених йому Законом Грузії «Про Державний бюджет Грузії на 2011 рік» для будівництва компактного розселення внутрішньо переміщених осіб у село Бакурціхе, муніципалітет Гурджаані, на розроблення проєктних, експертних та будівельних робіт [9].

У комплексі з іншими заходами це дало можливість: здійснити невідкладне тимчасове розселення внутрішньо переміщених осіб; забезпечити їхній легальний статус; відремонтувати всі існуючі заклади компактного тимчасового розміщення; переселити тимчасово переміщених осіб у власні будинки замість тимчасових притулків (до 25 тис сімей); стимулювати переселення тимчасово переміщених осіб до регіонів Грузії, які активно розвиваються, таких як Поті, Батумі, Цхалтубо та Анаклія, у тому числі в столицю держави Тбілісі. Для цього крім державних фінансів було використано публічні фонди муніципального розвитку та міжнародних гуманітарних агентств і неурядових організацій під керівництвом Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. Значна частина фінансування цих проєктів була виділена в рамках програми ЄС як інструмент стабільності європейської спільноти [10].

Отже, Грузія має повчальний для України успішний досвід законодавчого та адміністративно-правового регулювання захисту прав на житло переміщених осіб. Законодавчі положення, розпорядча й виконавча діяльність грузинських адміністративних органів спрямована на надання належного житла тимчасово переміщеним особам та їхній інтеграції у суспільство. Згідно із законодавством Грузії, переселенцям надається житло на тривалий строк, і вони не підлягають виселенню з житлових приміщень, які не належать їм на праві власності. Окрім того, визначено, що житлова територія, що перебуває у правовому володінні переміщеної особи, має бути безпечною, здоровою та санітарно придатною. Компетентні адміністративні органи мають гарантувати, що кожна внутрішньо переміщена особа має належне житло, а саме проживання в безпечних умовах. Із метою поліпшення умов проживання переселенців виділяються значні державні та донорські кошти, що забезпечує реконструкцію існуючих приміщень, переселення власників у власні побудовані за публічні кошти будинки та стимулювання їх переселення в регіони Грузії, що розвиваються. Для виконання цих проєктів використано як державні фінанси, так і кошти місцевих фондів розвитку, а також підтримку міжнародних гуманітарних агентств та програм Європейського Союзу. Заходи спрямовані на стабілізацію та інтеграцію переміщеного

населення та служать прикладом ефективного вирішення проблем, пов'язаних із захистом прав на житло в умовах конфлікту та переміщень.

Перелік використаних джерел:

1. გეგმის რეალიზების შემდეგ სტრატეგიის შემუშავება – VPO 2009-2012 წლის ოქტომბერში. *MATSNE*. 2010. <https://www.matsne.gov.ge/ka/document/view/2254098?publication=0>
2. დევნილთა სტატისტიკა სტატუსის ჩამორთმევის, შეწყვეტისა და შემოსავლების მიხედვით. *IDFI*. 2018. https://idfi.ge/ge/idps_in_georgia_statistics
3. Dickinson P. The 2008 Russo-Georgian War: Putin's green light. *ATLANTICCOUNCIL*. 2021. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/the-2008-russo-georgian-war-putins-green-light/>
4. Dickinson P. The 2008 Russo-Georgian War: Putin's green light. *ATLANTICCOUNCIL*. 2021. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/the-2008-russo-georgian-war-putins-green-light/>
5. საქართველოს კანონი. საქართველოს ოკუპირებული ტერიტორიებიდან იძულებით გადაადგილებულ პირთა – დევნილთა შესახებ. *Matsne*. 2022. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2244506?publication=7>
6. საქართველოს კანონი. საქართველოს ოკუპირებული ტერიტორიებიდან იძულებით გადაადგილებულ პირთა – დევნილთა შესახებ. *Matsne*. 2022. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2244506?publication=7>
7. დევნილთა უფლებები. *LEGALAID*. <https://legalaid.ge/ka/services/184/%1%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98>
8. საქართველოს კანონი. საქართველოს ოკუპირებული ტერიტორიებიდან იძულებით გადაადგილებულ პირთა – დევნილთა შესახებ. *Faolex*. 2023. <https://faolex.fao.org/docs/pdf/geo205254.pdf>
9. საქართველოს 2011 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტის შესახებ. საქართველოს კანონი. *MATSNE*. 2023. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1156814?publication=4>
10. პრეზიდენტის ყოველწლიური ანგარიშის ფაქტების შემოწმება: იძულებით გადაადგილებული პირები. *TRANSPARENCY*. 2011. <https://www.transparency.ge/ge/blog/%93%E1%83%92%E1%83%%94%E1%83%91%E1%83%98>

References:

1. MATSNE (2010). გეგმის რეალიზების შემდეგ სტრატეგიის შემუშავება – VPO 2009-2012 წლის ოქტომბერში [After the implementation of the plan, strategy development – VPO 2009-2012 in October]. <https://www.matsne.gov.ge/ka/document/view/2254098?publication=0> [in Georgian]
2. IDFI. (2018). დევნილთა სტატისტიკა სტატუსის ჩამორთმევის, შეწყვეტისა და შემოსავლების მიხედვით [Statistics of IDPs by deprivation of status, termination and income]. https://idfi.ge/ge/idps_in_georgia_statistics [in Georgian]
3. Dickinson P. (2021). The 2008 Russo-Georgian War: Putin's green light. *ATLANTICCOUNCIL*. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/the-2008-russo-georgian-war-putins-green-light/>
4. Dickinson P. (2021). The 2008 Russo-Georgian War: Putin's green light. *ATLANTICCOUNCIL*. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/the-2008-russo-georgian-war-putins-green-light/>
5. MATSNE (2022). საქართველოს კანონი. საქართველოს ოკუპირებული ტერიტორიებიდან იძულებით გადაადგილებულ პირთა – დევნილთა შესახებ [Law of Georgia. About internally displaced persons from the occupied territories of Georgia]. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2244506?publication=7> [in Georgian]

6. MATSNE (2022). საქართველოს კანონი. საქართველოს ოკუპირებული ტერიტორიებიდან იძულებით გადაადგილებულ პირთა – დევნილთა შესახებ [Law of Georgia. About internally displaced persons from the occupied territories of Georgia]. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2244506?publication=7> [in Georgian]

7. LEGAL AID დევნილთა უფლებები [Rights of IDP]. <https://legalaid.ge/ka/services/184/%1%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98> [in Georgian]

8. Faolex (2023). საქართველოს კანონი. საქართველოს ოკუპირებული ტერიტორიებიდან იძულებით გადაადგილებულ პირთა – დევნილთა შესახებ [Law of Georgia. About internally displaced persons from the occupied territories of Georgia]. <https://faolex.fao.org/docs/pdf/geo205254.pdf> [in Georgian]

9. MATSNE (2023). საქართველოს 2011 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტის შესახებ. საქართველოს კანონი [About the 2011 state budget of Georgia. Law of Georgia]. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1156814?publication=4> [in Georgian]

10. TRANSPARENCY. (2011). პრეზიდენტის ყოველწლიური ანგარიშის ფაქტების შემოწმება: იძულებით გადაადგილებული პირები [Fact-checking of the President's Annual Report: Internally Displaced Persons]. <https://www.transparency.ge/ge/blog/%93%E1%83%92%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98> [in Georgian]

